

УДК 339.9

Кубів С. І.

Stepkubiv76@ukr.net, ORCID ID: 0000-0001-9485-0097

к.е.н., доцент кафедри маркетингу і логістики,

Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів

Федюк В. В.

feduk.v.v@ukr.net, ORCID ID: 0000-0001-9876-8437

здобувач,

Львівський інститут Приватного акціонерного товариства

«Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом», м. Львів

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНЮВАННЯ РОЗВИТКУ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ АГРАРНОГО СЕКТОРУ

Анотація. Велике значення для розвитку національної економіки, набуття нею рис, притаманних ринковій економіці, має процес входження України до системи міжнародних економічних відносин. Поглиблення участі України в європейських та світових інтеграційних процесах супроводжується збільшенням кількості підприємств, що здійснюють свою діяльність у зовнішньоекономічній сфері. Проведене у статті дослідження встановило, що важливою умовою успішного функціонування підприємства, де ЗЕД – основний вид діяльності, є створення досконалої системи оцінки результатів експортно-імпортних операцій, рівень яких характеризується ефективністю їх здійснення та базується на критеріях ефективності та результативності, які у сукупності характеризують рівень розвитку ЗЕД підприємства. Дослідження методологічних підходів до оцінки розвитку ЗЕД підприємства дає змогу стверджувати, що загальноприйнята методика його визначення відсутня. Важливим для розвитку національної економіки, набуття нею рис, властивих ринковій економіці, є процес входження України в систему міжнародних економічних відносин. Поглиблення участі України в європейських та світових інтеграційних процесах супроводжується збільшенням кількості підприємств, що працюють у зовнішньоекономічній сфері. Вивчення методологічних підходів до оцінки розвитку зовнішньоекономічної діяльності підприємства свідчить про те, що загальновизнаний метод його визначення відсутній. У результаті дослідження узагальнено методичні підходи до оцінки розвитку ЗЕД підприємства, проведено порівняльний аналіз тих методичних підходів, які орієнтовані на ефективність ЗЕД. Порівняльний аналіз дав змогу встановити, що оцінка розвитку зовнішньоекономічної діяльності підприємств повинна проводитися на основі економіко-математичних методів та методів експертних оцінок. Дослідження показує, що майже у всіх підходах, які ми розглядали, одним із ключових моментів у вивченні зовнішньоекономічної діяльності підприємства є визначення чинників, що впливають на ефективність експортного потенціалу. Проблема вибору відповідних критеріїв для аналізу зовнішньоекономічної діяльності залишається відкритою, що дасть змогу окремим підприємствам залежно від виду, масштабу їхньої діяльності адекватно оцінити рівень свого розвитку та визначити шляхи подальшого розвитку. Ми вважаємо, що найефективнішим методом виявлення чинників, що мають значний вплив на розвиток експортної діяльності підприємств і до якого схилиються багато дослідників, є метод експертних оцінок.

Ключові слова: зовнішньоекономічна діяльність, аграрне підприємство, рівень розвитку ЗЕД, методологічні підходи, оцінка результатів експортно-імпортних операцій.

Kubiv S. I.

Stepkubiv76@ukr.net, ORCID ID: 0000-0001-9485-0097

Ph.D., Associate Professor at Department of Marketing and Logistics,

Lviv Polytechnic National University, Lviv

Fedyuk V. V.

feduk.v.v@ukr.net, ORCID ID: 0000-0001-9876-8437

Degree Seeking Applicant,

Lviv Institute of the Private Joint Stock Company “Higher education institution

“The Interregional Academy of Personnel Management”, Lviv

METHODICAL APPROACHES TO EVALUATION OF DEVELOPMENT OF FOREIGN ECONOMIC ACTIVITY OF AGRICULTURAL SECTOR ENTERPRISES

Abstract. Important for the development of the national economy, its acquisition of features inherent in a market economy, is the process of Ukraine's entry into the system of international economic relations. The deepening of Ukraine's participation in European and world integration processes is accompanied by an increase in the number of enterprises operating in the foreign economic sphere. The study found in the article that an important condition for the successful operation of the enterprise, where foreign trade is the main activity, is to create a perfect system for evaluating the results of export-import operations, the level of which is characterized by efficiency and based on criteria of efficiency and effectiveness. development of foreign economic activity of the enterprise. The study of methodological approaches to assessing the development of foreign economic activity of the enterprise suggests that the generally accepted method of its definition is absent. As a result of research the methodical approaches to an estimation of development of FEA of the enterprise are generalized, the comparative analysis of those methodical approaches which are focused on efficiency of FEA is carried out. The comparative analysis made it possible to establish that the assessment of the development of foreign economic activity of enterprises should be carried out on the basis of economic and mathematical methods and methods of expert assessments. The study shows that in almost all of the approaches we have considered one of the key points in the study of foreign economic activity of the enterprise is to determine the factors influencing the efficiency of export potential. It should be noted that only in the approach of S. Lukyanets, as well as in the approaches of T. Bondareva, A. Osadchuk, Yu. The problem of choosing appropriate criteria for the analysis of foreign economic activity remains open, which will allow individual enterprises, depending on the type, scale of their activities, to adequately assess the level of its development and identify ways of further development. We believe that the most effective method of identifying factors that have a significant impact on the development of export activities of enterprises, and to which many researchers are inclined, is the method of expert assessments.

Key words: foreign economic activity, agricultural enterprise, level of development of foreign economic activity, methodological approaches, evaluation of results of export-import operations.

JEL Classification: Q17

DOI: <https://doi.org/10.36477/2522-1256-2020-27-07>

Постановка проблеми. Розвиток економічних зв'язків між країнами, стрімке зростання масштабу процесу глобалізації, збільшення рівня конкуренції на світовому ринку потребують від вітчизняних аграрних підприємств постійного втілення заходів щодо забезпечення розвитку своєї зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД). Значення ЗЕД у всіх країнах, у тому числі в Україні, постійно зростає, оскільки це важлива та невід'ємна сфера господарської діяльності, яка за ефективного використання дієвих методів та інструментів управління здатна впливати на технічне вдосконалення виробництва, підвищення продуктивності праці та якості продукції. Отже, завдяки успішній діяльності вітчизняних підприємств на зовнішніх ринках та ефективній співпраці з іноземними партнерами досягається економічне зростання країни у цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні накопичено науковий і практичний досвід оцінки зовнішньоекономічних процесів, але аналіз існуючих публікацій свідчить про суттєву розбіжність поглядів як щодо змісту процесу аналітичного дослідження, переліку його об'єктів, так і щодо методології узагальнення отриманих результатів. Вагомий внесок у дослідження розвитку зовнішньоекономічної діяльності підприємства зробили вчені: О. Александрова, А. Андрійчук, І. Багрова, П. Беленький, Ф. Бутинець, Т. Бондарева, Н. Бикова, А. Вічевич, І. Волкова, Е. Волкодавова, А. Гламбоцька, М. Долішній, М. Дружкіна, В. Жежуха, О. Жулканич, Ф. Зинов'єв, Ю. Ілясова, Л. Кадуріна, К. Кутикіна, Л. Ліпич, О. Максимець, Ю. Макогон, П. Манін, О. Маслак, Н. Мікула, Н. Невська, А. Осад-

чук, Л. Петренко, С. Пукович, І. Русаков, М. Сичов, А. Сидоренко, Л. Серова, К. Селезьова, А. Фатенок-Ткачук, Н. Філіппова, О. Чайкова, М. Швецова та ін.

Таким чином, оцінці ЗЕД підприємств приділено належну увагу в економічній літературі, яка представлена досить детальною системою аналізу фінансово-господарської діяльності підприємства у зовнішньоекономічній сфері. Проте не існує єдиного загальноновизнаного підходу до оцінювання розвитку ЗЕД підприємства. Відкритою залишається проблема вибору доречних критеріїв аналізу ЗЕД, що дадуть змогу окремим підприємствам залежно від виду, масштабів їхньої діяльності адекватно оцінити рівень її розвитку та визначити шляхи подальшого розвитку.

Постановка завдання. Проведене дослідження встановило, що важливою умовою успішного функціонування підприємства, де ЗЕД – основний вид діяльності, є створення досконалої системи оцінки результатів експортно-імпорتنих операцій, рівень яких характеризується ефективністю їх здійснення та базується на критеріях ефективності та результативності, які у сукупності характеризують рівень розвитку ЗЕД підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Велике значення для розвитку національної економіки, набуття нею рис, притаманних ринковій економіці, має процес входження України до системи міжнародних економічних відносин. Поглиблення участі України в європейських та світових інтеграційних процесах супроводжується збільшенням кількості підприємств, що здійснюють свою діяльність у зовнішньоеконо-

мічній сфері. Здійснення зовнішньоекономічних операцій вітчизняними підприємствами є однією з умов підвищення їх ефективного функціонування, зростання прибутковості та конкурентоспроможності не лише на міжнародному рівні, а й на національному. Це і зумовлює необхідність теоретичного пошуку системи оцінки розвитку ЗЕД підприємств, яка б дала змогу встановити тенденції та закономірності розвитку цієї діяльності, а також підвищити ефективність та об'єктивність результатів оцінювання.

Як уважають А. Вічевич та О. Максимець, аналіз ЗЕД як наука – це система знань про методи дослідження зовнішньоекономічних зв'язків за даними обліку, звітності та іншої економічної інформації країни, регіону та підприємства [1, с. 9].

Державна митна служба України проводить оцінку зовнішньоекономічної діяльності в розрізі «товар – країна» і «країна – товар», яка в укрупненому вигляді зводиться до [2; 3]: загальної характеристики зовнішньоекономічної діяльності (визначення учасників зовнішньоекономічної діяльності, динаміка декларування, оцінка зовнішньоторгового обороту, експорту, імпорту, сальдо, визначення основних партнерів у зовнішній торгівлі, оцінка товарної структури і бартерних операцій); оцінки експорту (оцінка товарної структури по товарних групах, виділення основних країн-контрагентів і товарів, що поставляються в зазначені країни); оцінки імпорту (показники аналогічні експорту).

Проте методичні рекомендації Державної митної служби України не передбачають використання тих чи інших показників для статистичного аналізу зовнішньої торгівлі. Митні органи самостійно визначають коло використовуваних показників.

Розвиток ЗЕД підприємства, як і функціонування будь-якого економічного механізму, оцінюють через його ефективність. Економічний ефект від здійснення зовнішньоекономічних операцій може поділятися на прямий та непрямий. Прямий ефект від здійснення зовнішньоекономічної діяльності виникає за зменшення витрат на експорт продукції та економії від імпорту за умови, якщо імпортування певного виду продукції економічно вигідніше за вироблення її в країні. Цей ефект вимірюється за допомогою багатьох показників. Непрямий ефект характеризується позитивним впливом на соціально-економічний розвиток, підвищення науково технічного рівня виробництва, поліпшення рівня та якості життя населення. Особливості непрямого впливу від зовнішньоекономічної діяльності важко оцінити кількісно, оскільки він має певну специфіку [4, с. 22].

Проте найбільшого поширення набули показники ефективності торгівлі окремими товарами. У господарській практиці використовують показники валютної ефективності ЗЕД на основі зіставлення величин валютної виручки (витрат) та внутрішньої вартості експортованих (імпортованих) товарів, а також показники абсолютної ефективності, що виражають чистий дохід підприємства від експорту/імпорту.

Так, І. Паска [5, с. 5] пропонує визначати економічну ефективність зовнішньоекономічної діяльності підприємства в розрізі окремих товарних груп або товарів. На його думку, ефективність зовнішньоекономічної діяльності характеризують такі показники, як валютна ефективність експорту, абсолютна ефектив-

ність, абсолютний ефект, рівень рентабельності. Рівень рентабельності автор пропонує визначати як співвідношення абсолютного ефекту від експорту і собівартості виробництва одиниці продукції з урахуванням витрат на здійснення експортної угоди.

Варто зазначити, що оцінювання розвитку ЗЕД підприємства передбачає застосування набору різноманітних методів та прийомів (інструментів) та базується на певних методичних підходах.

Серед методичних підходів до оцінювання ефективності експортної діяльності вітчизняного товаровиробника необхідно виділити методику Т. Миролубової [6, с. 9], запропоновану для промислових підприємств, яку можна застосувати і для підприємств аграрного сектору. Ця методика базується на обчислюванні сукупності аналітичних показників ефективності у вигляді абсолютних і відносних величин, зокрема: абсолютної ефективності експорту, економічної ефективності реалізації експортних товарів на внутрішньому ринку, ефективності використання виробничих і оборотних фондів під час експорту, показників ефективності імпорту товарів виробничого призначення, показників ефективності імпорту товарів народного споживання. Така методика характеризується простою обчислення показників ефективності та наявністю інтегрального показника, який дає змогу проаналізувати ефект від окремої угоди.

Дещо схожим є методичний підхід А. Вічевич та О. Максимець, які серед індикаторів оцінювання ефективності зовнішньоекономічної діяльності виділяють: валютну ефективність експорту та імпорту; економічну ефективність зовнішньоекономічних операцій; показники ефекту експорту та імпорту; ефективність придбання і використання імпортного обладнання; ефективність торгівлі ліцензіями [1, с. 9].

А. Яковлев розробив систему оцінки ефективності для різних агентів міжнародного бізнесу, дав визначення коефіцієнту кредитного впливу та виділяє такі показники оцінки ефективності зовнішньоекономічної діяльності підприємства: ефективність підприємства, яке самостійно здійснює зовнішню торгівлю, порівняно з ефективністю підприємства, яке реалізує продукцію через державні органи; ефект, який отримує бюджет держави під час реалізації продукції підприємством безпосередньо іноземному споживачу; ефект фірми-посередника, яка реалізує продукцію підприємства на зарубіжному ринку; коефіцієнт кредитного впливу на результати експортно-імпортової діяльності [7, с. 30–32].

Таким чином, методики здебільшого базуються на наведеній вище методиці Т. Миролубової [6, с. 9] з удосконаленнями за окремими напрямками.

Якщо систематизувати проаналізовані дослідження [4–7], то можна виділити три підходи до визначення ефективності: через коефіцієнти експортно-імпортних операцій, за показниками рентабельності, за обсягом продажу.

Як уважає Л. Лісова, для оцінки зовнішньоекономічної діяльності слід застосовувати дещо інші показники, які мають більш спрощений вигляд, але досить точно визначають ефект від цього виду діяльності. Їх можна поділити на кількісні та якісні [4, с. 7]. Кількісні показники відображають кількісні зміни у сфері зовнішньоекономічної діяльності або загальні обсяги зовнішньоекономічних операцій; якісні ж характеризують раціональність коштів у зазначеній сфері відносин.

Так, на думку Ю.Г. Козака та Н.С. Логвінової, всю систему показників ЗЕД підприємства розділяють на чотири групи [8, с. 172]:

1. Абсолютні показники: обсяг експорту; обсяг імпорту; обсяг накладних витрат на експорт/імпорт; середній залишок коштів; кількість отриманих реклаमाцій; сума рекламацій; кількість задоволених рекламацій; перевага покупцями ТМ фірми; обсяг експорту нових товарів.

2. Відносні показники: індекс динаміки; індекс вартості; індекс фізичного обсягу; індекс ціни; індекс кількості (наприклад, динаміка частки світового, європейського ринків, частка нових товарів в експорті, які з'явилися за останні п'ять років, частка зниження витрат, яку одержано внаслідок використання нових технологій тощо); коефіцієнти виконання зобов'язань з експорту/імпорту за вартістю, фактичним обсягом, ціною; середня тривалість обороту експортної/імпоротної операції; коефіцієнт віддачі коштів від експортних/імпортних операцій.

3. Показники структури: товарна структура експорту/імпорту; географічна структура; структура накладних витрат.

4. Показники ефективності (ефекту): валютна ефективність експорту/імпорту; ефективність експорту/імпорту; рентабельність експорту/імпорту; економічний ефект експорту/імпорту; інтегральний економічний ефект; ефективність реалізації експортної продукції на внутрішньому ринку; ефективність придбання та використання імпортного обладнання; ефективність придбання та продажу ліцензій.

Більш комплексну методику оцінки ефективності ЗЕД підприємства розроблено А. Дем'яненком, яка враховує широкий спектр факторів і дає можливість надати об'єктивнішу характеристику стану і розвитку цієї сфери діяльності. Ця модель містить такі структурні елементи: формування системи пріоритетів досліджуваних показників; класифікація факторів, що впливають на ЗЕД підприємства; розроблення комплексних показників ефективності ЗЕД; побудова системи моніторингу показників ефективності ЗЕД; виявлення резервів зростання ефективності ЗЕД; розроблення заходів щодо підвищення ефективності ЗЕД. Усі показники ефективності зовнішньоекономічної діяльності підприємства об'єднуються у систему з трьох рівнів: показником 1-го рівня є рівень економічної ефективності ЗЕД підприємства; його складовими елементами є дохід та витрати – показники 2-го рівня; до показників доходу належать такі показники 3-го рівня, як ціна продукції, обсяг реалізації, структура реалізації, а витрат – собівартість реалізації, транспортні витрати, страхування, податкові платежі. Також А. Дем'яненко пропонує розраховувати такий індикатор, як економічна ефективність ЗЕД підприємства на 1 грн використуваного власного та залученого капіталу, характеризує частку ефективності ЗЕД, яка створюється власним і залученим капіталом, що використовується під час здійснення зовнішньоекономічної діяльності [9, с. 24–26].

С. Дубков та С. Дадалко пропонують економічну методику оцінки ЗЕД підприємств на основі системи показників, що характеризують експортну діяльність промислового підприємства. Початковим етапом цього підходу є оцінка факторів, що характеризують вну-

трішне та зовнішнє середовище промислового підприємства. На основі цих факторів формується система показників, які використовуються для проведення економіко-математичних розрахунків узагальненого показника оцінки ЗЕД підприємств. Ураховуючи той факт, що не всі показники, залучені до аналізу, мають однакову вагу, тобто вплив на характеристику об'єкта дослідження, дослідники пропонують вводити вагові коефіцієнти показників, визначені експертним шляхом [10, с. 32]. Таким чином, запропонований методичний підхід ґрунтується на поєднанні математичних розрахунків із методом експертних оцінок.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Проведене дослідження засвідчує, що практично у всіх із розглянутих нами підходів одним із ключових моментів у дослідженні ЗЕД підприємства є визначення чинників впливу на ефективність реалізації експортного потенціалу. Слід зазначити, що лише в підході С. Лук'янець, так само як і в підходах Т. Бондаревої, А. Осадчук, Ю. Лясової, Е. Волкодавовой, до оцінки ЗЕД підприємств недостатньо уваги приділено врахуванню чинників, які впливають на експортну діяльність.

Уважаємо, що найбільш ефективним методом виявлення чинників, які мають суттєвий вплив на розвиток експортної діяльності підприємств та до якого схиляються багато дослідників, є метод експертних оцінок. Найчастіше для отримання експертних оцінок використовується анкетне опитування, яке має переваги над колективним обговоренням, оскільки в останньому випадку істотною роль відіграє думка авторитетів, до яких зазвичай приєднуються інші спеціалісти, що беруть участь у дослідженні, не висловлюючи при цьому власну думку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вічевич А.М., Максимець О.В. Аналіз зовнішньоекономічної діяльності : навчальний посібник / за ред. А.М. Вічевич. Львів : Афіша, 2004. 140 с.
2. Вакуленко Л.Л. Вплив державних інститутів на зовнішньоекономічну діяльність України. *Вісник*. 2004. № 10. С. 24–27.
3. Сисоєва Т.П. Аналіз передумов розвитку зовнішньоекономічної діяльності в Київському регіоні. *Механізми підвищення ефективності управління функціонуванням економіки. Серія «Економіка»*. 2007. Т. VII. Вип. 78. С. 126–133.
4. Гудзь Ю.Ф. Оцінювання ефективності зовнішньоекономічної діяльності АПК регіону. *Економічний аналіз*. 2017. Т. 27. № 2. С. 20–29.
5. Паска І.М. Організація та економічна ефективність зовнішньоекономічної діяльності підприємств АПК : автореф. дис. ... к.е.н. Миколаїв, 2000. 19 с.
6. Миролобова Т.В. Совершенствование внешнеэкономической деятельности предприятий в условиях рыночной экономики : автореф. дис. ... к.э.н. Екатеринбург, 1992. 20 с.
7. Яковлев А.И. Усовершенствование методов определения эффективности внешнеэкономической деятельности. *Финансы Украины*. 1998. № 9. С. 28–34.
8. Зовнішньоекономічна діяльність підприємств: кредитно-модульний курс : навчальний посібник ; 3-є вид., перероб. та доп. / за ред. Ю.Г. Козака, Н.С. Логвінової, К.І. Ржепішевського. Київ : Центр навчальної літератури, 2010. 288 с.
9. Дем'яненко А.Г. Формирование модели комплексного анализа эффективности ВЭД предприятия. *Економіка. Право. Фінанси*. 2005. № 2. С. 22–28.

10. Дубков С. Дадалко С., Фоменок Д. Формирование и оценка экспортного потенциала промышленных предприятий. *Банковский вестник*. 2011. № 28(537). С. 29–35.

REFERENCES

1. Vichevich, A.M. and Maksimets, O.V. (2004), "Analysis of foreign economic activity: textbook. manual" / ed. A.M. Vichevych, Poster, Lviv, 140 p.

2. Vakulenko, L.L. (2004), "The influence of state institutions on the foreign economic activity of Ukraine", *Herald. Kharkiv*, № 10, pp. 24–27.

3. Sysoeva, T.P. (2007), "Analysis of the preconditions for the development of foreign economic activity in the Kyiv region", Coll. Science. Proceedings of DonSU: "Mechanisms for improving the efficiency of management of the economy": Series "Economics". Donetsk: DonSU. T. VII. Vol. 78, pp. 126–133.

4. Hudz, Yu.F. (2017), "Evaluation of the effectiveness of foreign economic activity of the region's agro-industrial complex", Economic analysis: Coll. Science. wash. Ternopil National University of Economics: Publishing and Printing Center of Ternopil National University of Economics "Economic Thought". Volume 27, № 2, pp. 20–29.

5. Paska, I.M. (2000), "Organization and economic efficiency of foreign economic activity of agro-industrial enterprises: author's ref. dis. Ph.D.", Mykolaiv, 19 p.

6. Mirolyubova, T.V. (1992), "Improving the foreign economic activity of enterprises in a market economy: Abstract. Candidate of Dissertation econ. Science", Ekaterinburg, 20 p.

7. Yakovlev, A.I. (1998), "Improving methods for determining the effectiveness of foreign economic activity", *Finance of Ukraine*, № 9, pp. 28–34.

8. Foreign economic activity of enterprises: credit-module course: Textbook. manual.-3rd ed. rework. and ext. / for ed. Yu.G. Kozaka, N.S. Logvinova, K.I. Rzhepishevsky. Center for Educational Literature, Kyiv, 2010, 288 p.

9. Demyanenko, A.G. (2005), "Formation of the model of the complex analysis of efficiency of foreign economic activity of the enterprise", *Economy. Right. Finances*, № 2, pp. 22–28.

10. Dubkov, S., Dadalko, S. and Fomenok, D. (2011), "Formation and assessment of the export potential of industrial enterprises", *Bank Bulletin*, № 28(537), pp. 29–35.

Стаття надійшла до редакції 12 листопада 2020 р.